

STJÄRNOR OCH STJÄRNBILDER.

Denna frågelista avser att vara en hjälp vid insamlandet av allt det, som rör vår allmoges kännedom och tro om stjärnor och stjärnbilder, således ej blott benämningar utan även sed och tro. Då en och samma benämning ibland kan åsyfta olika stjärnor, bör det noga angivas (gärna med en teckning), vilken som åsyftas. Angiv vidare för varje stjärna, vad man känner om dess rörelser! En mera ingående kunskap om stjärnorna kan man endast vänta hos relativt få, särskilt intresserade personer, och det är därför av vikt, dels att lämpliga sagesmän uppsökas, dels att det angives, vad varje sagesman meddelat (medelst signatur eller på annat sätt).

I. Benämningar på stjärnor och stjärnbilder.

Vilka stjärnor och stjärnbilder känner man till, och vad har man för benämningar på dem?

Allmänna benämningar: stjärna, tungel (äraden senare känd blott av de gamla), stjärnskepp (en tät grupp av stjärnor)? Känner man någon benämning med den allmänna betydelsen himlakropp: himmelstecken (de i gamla almanackan upptagna stjärnbilderna)?

Fig. 1 A Karlavagnen: (lilla och) stora karlavagnen, vagnen, vagnet (neutr.), fyrhjulsvagnen, björnen, stora björnen, fömmen (av 5), femstjärnorna?; a, b, c och d: hjulen?; (d)-e-f-g: tistelstången, fimmelstången, dräkten, drätta, täisli, skakel?; h: selpinne, selakakke?

Fig. 1 B Lilla björnen? a, b, c och d: hjulen?; (d)-e-f-g: tistelstång, fimmelstång?

Fig. 1 Bg Polstjärnan: nordstjärnan?

Fig. 1 C Arcturus: vagnsstjärnan (vagnstjärnan var en stjärna som följde vagnen och var särskilt röd)?

Fig. 2 A Orion? c-d-e Orions bälte: Friggerocken, Fröjerocken, Friggeten(en), Mariarocken, rockstjärnan,

spinrocken, trerocken, trearken, trean, tremänningen,
trestjärnan, tre vise män, Mose stav, Arka, Arons stav,
Jakobs stav, Jakobs stege, Peters stav, fisket, fiskarna,
tre fiskare, fiskekarlarna? f-g-h: återvägen (d.v.s. de
tre vise människens väg hem till sitt land igen)?? c)

andövaren? e: hövitsmannen?

Fig. 2 B Tvillingarna?

Fig. 2 C Kapella?

Fig. 2 D Sjustjärnorna: sjustjärnan (sg.), sjuan,
sjusten(en), sjustjärntappen?

Sirius: hundstjärnan, hunden?

Morgonstjärnan: dagstjärnan och aftonstjärnan: kvälls-
stjärnan? Anser man, att dessa båda stjärnor i själva
verket äro en och samma? Vilken? Känner man till benäm-
ningen (västra) vindföraren på en av dessa eller på nå-
gon annan stjärna?

Oxens huvud (snöplogen)?

Svanen (aftonhönan)?

Känner man följande benämningar: Oxadrotten, Junge
fruns stol, Stjärnskopa? Vilka stjärnor åsyftas härmed?

Vilka av de stjärnor, som voro upptagna i gamla
almanackan, känner man till (oxen, skorpionen, vattuman-
nen o.s.v.)?

Vad kallar man meteorer: draken, svansstjärnan,
kvaststjärnan? Varför bestämd form här: stjärnan o.s.v.?

Vad anser man, att vintergatan består av (av
stjärnor, stjärngytter)? Benämningar: vintergatan, snö-
gatan, kallgatan, spågatan, vintervägen, brötan, vinter-
brötan, snöbrötan, vinterbråkan?

Vintergatans delar: Fig. 3 A-B: stora gatan, flaket?

B: tjugan, klysnan, kyndelmässklysnan, klynnan, klovet,
korset?; B-C och B-D: grenar, armar, strimmor, klofte m.;
vinterarmen och sommararmen, vintergrenen, snögrenen,
äringsgrenen, snöbrötan, regnbrötan; te höger går venter-
visninga å te vänster hongerbalken?

I vilka väderstreck ligga dessa grenar (norra gre-
nen eller vintergrenen, snöbrötan var den östra strimman
och regnbrötan den västra)? Obs! Angiv för varje benäm-

ning, vilken gren som avses.

Vad kallas fläckarna i vintergatan: klump, klund, kluns, but, flurre, kloppa, dä va kallpane på bröta? -
/Beträffande spådom med hjälp av vintergatan jfr V a./

II. Stjärnornas utseende och rörelser.

Vad har man för benämningar och uttryck för att:

A. Stjärnorna synas klart: 1. subst.: stjärnkväl-
lar, stjärnnätter, stjärnklara? - 2. adj.: stjärnorna
äro klara, bjärta, blanka, vassa? - 3. verb: lysa,
blixtra, gnistra, tostra, blänka, blinka, tindra, glim-
ta, glimra, vifta, flaxa, flamma, fläkta, stå stilla,
brusa, blacka, fladdra?

B. Stjärnorna synas dunkelt: 1. adj.: stjärnorna
äro: matta, ludna, luddiga, dunkla, duskiga, ihåliga
(vintergatan är möljig, dackig)? - 2. verb: plura, duska,
lorva, ragga?

C. Stjärnorna börja synas: verb: tändas, börja skymta?

C. Stjärnfall: 1. subst.: stjärnskott, stjärnkast,
stjärnregn, stjärnflytt? - 2. verb: rinna, ränna, stupa
ner, trilla ner, drypa, glida, ramla, rappla, roppa,
flytta, göra kast, där gladdes ena stjärna; hä välit ner
stjärner.

III. Tro om stjärnornas rörelser,

uppkomstsägnen m.m.

Vad har man för tro om stjärnornas rörelser och stjärnhimmels förändringar? - Ex.: "Förr i världen trodde de, att stjärnorna ibland kunde falla ned på jorden." - De gamle trodde, att stjärnorna flyttade från ett ställe till ett annat. - "I äldre tid hade man den föreställningen, att Venus flyttade (subst. "Venusaflytta"), då den övergick från afton till morgonstjärna eller omvänt." - Före syndafloden ("i gamla testamentet" eller "före Kristi födelse") var det andra

stjärnor, de gamla sjustjärnorna, gamla karlavagnen o.s.v., men sedan efter syndaflo den så vart det de nya sjustjärnorna, nya karlavagnen o.s.v. Några säga, att de känna igen de gamla stjärnorna; men aldrig har man visat mig dem."

Har man tro eller sägner om hur stjärnorna uppstätt? Ex.: "En gubbe (eller Gud) gick ^{det} ovanpå himlavalvet och stack hål på himlavalvet, så att lyste igenom från de saligas boningar." - "Himlavalvet är spikat fast, och stjärnorna äro de blänkande spikhuvudena."

Kan det, som på många håll kallas bjärsmör, trollharespy (en svamp, särskilt på stubbar) e.d., även kallas stjärnskott e.d., och anser man, att det kommit från stjärnorna?

Känner man till uttryck sådana som: "det är lika omöjligt som att ta ner stjärnorna", "det blir, när karlavagnen stannar", "det står skrivet i stjärnorna" (om något, som är svårt att förutse), "han är född under en lycklig stjärna" (om en person, som har tur) e.d.?

Känner man till uppgifter i pantlekar e.d. sådana som: "att räkna hur många stjärnor det var på himmeln?" - Lösning: "En och alla de andra."

Vad kallades de personer, som voro skickliga i att ta tydor av stjärnorna? Ex.: De äro "sluga i himmelstecken".

IV. Gamla almanackans stjärnbilder.

Vad känner man till om gamla almanackans stjärnbilder och om den tro, som var förbunden med dem? (Jfr I). Ex.: "De talade om att oxen, skorpionen o.s.v. ingingo i solen". - "Det hette, att dessa stjärnor regerade". - "Vid födelsen aktade man gärna på i vilket himmelstecken barnet föddes." (se vidare under V, VI, VII och VIII!)

Känner man till uttryck sådana som: "Vill I se, när tvillingan gå in i sola?" (uttryck av övermod) e.d.?

V. Bestämning av väderstreck och tid på dygnet.

Vilka sätt att bestämma väderstrecken med tillhjälp av stjärnorna känner man till? Ex.: När de tog ut sol-

linjen, då tog de viderstrecktet på natten efter nordstjärnan, och sedan satte de upp käppar i en rak linje från nordstjärnan. När sedan solen kom och följde efter och skuggade de där stolparna, då var klockan tolv. - "Nordstjärnan har förr i världen tjänat som vägvisare. Nordstjärnan har förr i världen tjänat som vägvisare. Alla stugor, kyrkor och sadant sattes upp efter denna." - "De gick oftast efter stjärnorna, när de vaktade renar i skogen, särskilt efter sjustjärnan, suhtjenis."

Hur begagnade man sig av stjärnorna för att bestämma tiden? Ex.: - Ifrån hösten och fram mot fastan ange sjustjärnorna tiden. Hur? - Mellan jul och trettondagen gick sjustjärnan ner kl. 4 på morgonen. - Sjustjärnan, som vanligen inte syns mer än sex, hon syns för det mesta svagt; hon liknas vid en vagn medhjul; --- de gamla fiskargubbarna kunde om nätterna säga, hur mycket klockan var, allt efter som sjustjärnan stod högt eller lågt på himmelen. Under den därpå följande tiden tog man märke av Karlavagnens tistelstång: "Gubben i Klenhult sa till sin son Karl en morgon, när han skulle upp och in till Skara med ved: "Nu pekar tissla (tisteln) på Karlavagnen på stalldörren. Nu ska du upp och fara till stan!" - "När dom kolade milor i skogen, då bruka dom se på Karlavagnen, vad tiden led. Var det mulet, då hade de reda på tiden genom brasorna i kojhärden." - "Då hadde alltid far märke på karlavagnen, när vi låg ute på sjön å fiska, hur den sto, när då va tid ti draga å så där." - "M.S. uppger, att karlarna togo tiden av "kallvagna" (Karlavagnen), Han är själv kolare men kan icke den konsten, som således tillhörde en tidigare generation." - "Fiskesvennarna angav tiden hela vintern." Hur? - "De går te ställe klocka efter nordstjärn." - De gamla fiskarna, som hade legat --- på sjön flera hundratals nätter och sett på stjärnorna, kunde se och säga, hur mycket klockan var om nätterna, när de sågo nordstjärnan och karlavagnen och tisteln på den.

Hur benämnde man detta sätt att bestämma tiden? Ex.:

De gamla behövde endast kika på stjärnera, se på freggerocken, slänga öja på kalavangen (för att finna ut vad tiden led på natten).

VI. Väderleks- och årsmärken.

A. Väderleksmärken.

Vad kallas tillvägagångssättet att förutsäga väderleken med hjälp av vintergatan: spå vintergatan; spä i eller på vintergatan, vara säker på vintergatan?

När skulle detta ske: i september, vid Brittmässan?

Tillvägagångssättet, som bör noggrant beskrivas, varierar något i olika trakter. Här nedan ett par ex.:

"Det var förr vanligt att förutspå, hur den kommande vintern skulle bli, med ledning av vintergatans utseende. Bästa tiden att spä vintergata var augusti månad. Om vintergatan var jämn och ljus, bådade detta sträng vinter med mycket snö. Var den fläckig, blev vintern ojämn. Man hade då att ge akt på de större ljusa fläckarnas plats i vintergatan. Man räknade från västra horisonten och uppåt. En stor ljus fläck nere vid horisonten betydde sträng kyla och mycket snö i början av vintern. Ett mellanliggande mörkt fält betydde blidväder. Sedan gällde det att av de större eller mindre ljusa fläckarnas läge på himlavalvet beräkna, under vilken tid av vintern kyla och snö skulle inträffa. Vintergatans mitt betecknade februari-mars." - "I mixny (1:a nyet efter Mikaeli) ska en kunna spä på vintergata, hur vintern ska bli, menn dä ska va i mixny, annars slår dä inte in. Där vintergata grenar säj, ä dä jul. Ä dä då stora butar på na där, så blir dä mycke snö i jultin, å dä ä ätter de vita butara, som en kan se när dä blir mycke snö, för dä äidä många sånna. Dä spådde en allti ätter förr, å dä slog in mä."

Har man hört talas om "svavelyxan i vintergatan"?
Vad menas härmed?

Vilka andra väderleksmärken tog man av stjärnorna?
Ex.: "Dä bruk bli dä vär, som stjärnan ränn mot. Ränn

dom mot väst, blir då västavär." - "Då under höstnatten stjärnorna äro ovanligt klara och rikliga, bådär det snar sydvästvind och blåst." - "Hadde vi kallt å stjärnklara um lusse, hadde vi då säkert trettondaslen (lenväder)." - "När en stjärna faller, ger man akt, i vilken riktning den synes falla ned. Vinden tros nämligen skola komma att blåsa från det hållet under den närmaste tiden." - "När stjärnor fladdra, så blir det storm." - "När en stjärna faller, så bådär det snöfall." - "När stjärnorna gnistra, blir det kallt, och när stjärnorna äro ludna, blir det töväder eller nederbörd." - "När vattumannen eller fiskarna regera, så skulle det bli regnigt och vått."

Känner man till någon rimmad vers i likhet med följande norska:

"Få stjerner og blanke,
 har du 'kje nordan, skal den vanke.
 Mange stjerner og små,
 har du 'kje sunnan, skal du få"?

B. Årsmärken.

Vilka äringsmärken tog man av stjärnorna? Ex.: "Är det stjärntjockt på jul- och nyårsnatt, skall året bli mycke bär till året." - "Om aftonstjärnan går före nyårsnyt, blir det god skörd, men går hon efter, blir det dålig skörd." - "Man kallade aftonstjärnan för matmodern och en liten stjärna, som var i närheten av den för pigan. Om vid nyåret matmodern gick före pigan, d.v.s. var längre till höger på himlen, då skulle det bli bra år, men gick pigan före matmodern, då blev det svagår, ty pigan var så slösaktig." - "I de veckorna, då fiskarnas stjärnbild var utsatt (i gamla almanackan) så betydde det, trodde man, mycket fisk eller, som det sades: "Det är stor fiskvandring i den här veckan, det blir god fångst. Var en fiskarepojke född i en sådan vecka, blev han 'frejfiskare' (d.v.s. han fick god fiskelycka)." (jfr även under VIII!)

VII. Tydor rörande människans
levnad m.m.

Vilka tydor rörande människans levnad m.m. tog man av stjärnorna? Ex.: "Vill en flicka ha reda på vem hon skulle få till man, skall hon tre torsdagskvällar å rad räkna sjustjärnorna. Den hon sedan först hälsade på, skulle bli hennes tillkommande." - "När en stjärna faller, skall man önska sig något, för då skall det slå in." - "Man anser, att varje människa har sin stjärna, som tändes, när man föds, och faller, när man dör." - "Star-ka stjärnfall ansågos båda krig och andra olyckor." - "Barn, som föddes i vågens stjärnbild, troddes få anlag för affärer." - "För den, som var född i kräftans stjärnbild, gick det baklänges." (Jfr även under VIII!)

VIII. Magiska åtgärder m.m.

Känner man till några magiska åtgärder i samband med stjärnorna? - Ex.: "Om man i en hässja vänder de första axen mot nordstjärnan, så bli råttorna ömtänta." - "En häst hade en gång blivit sjuk i stallet. Ägaren laddade då bössan i stallet och gick ut och sköt på nordstjärnan. I detsamma spratt hästen upp och var frisk." - För att få jaktlycka skulle man göra en kula, som innehöll oblat, blånor, naglar, brutna synålar m.m., nio slag men inte bly; med denna skulle man skjuta rätt i söder på en al, och man skulle då stå, så att man hade ryggen mot nordstjärnan. - Om julkvällen ställde de en tallrik under bordet, och på denna lade de all slags mat och dryck av det, som var på bordet. Sedan på julkvällen gick de med denna tallriken på den åkern, som hadde långhavre (svårt ogräs), och så slog de tre slag mot nordstjärnan och bad långhavren resa ner i havsens djup, så långt så de inte skulle varken se den eller höra den. - "För att vitlöken skulle äga den rätta kraften, måste den sås eller planteras en stjärnklar torsdagskväll, sedan dagranden försvunnit från horisonten." - "Man skulle så på ny (vid nymåne) eller på tvillingarna

eller tvillingdagarna, då blev det bra skörd, men på kräftan skulle man akta sig för att så; det var maskdagarna det. Då kom det mask på säden. Kräftan är en slags mask hon." - "När oxen regerade, skulle man tämja stutar." - "I jungfrun skulle man städja pigor." - "Vil- le man bli lyckligt gift, skulle man gifta sig med någon, som var född i samma stjärnbild som en själv" o.s.v.

Ansågs det vara farligt att peka åt stjärnorna? -
Ex.: "Pekar man åt stjärnorna, händer det någonolycka,"

Fig. 1.

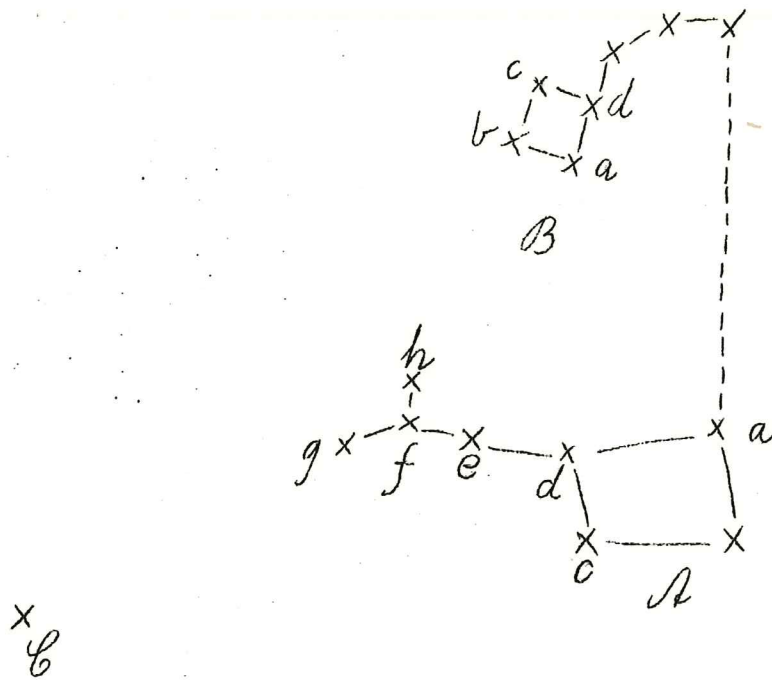

Fig. 2.

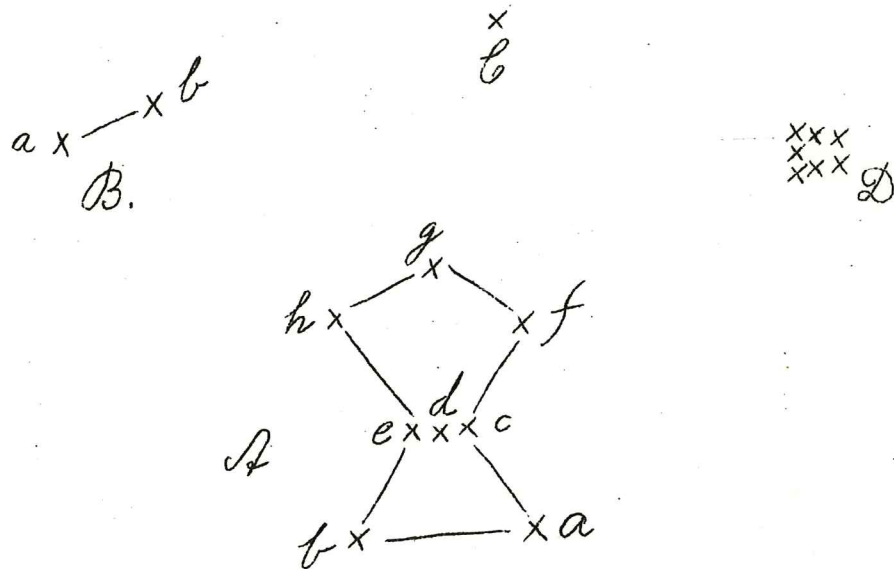

Fig. 3.

